

Záver

Táto monografia bola vytvorená s cieľom pripraviť východisko pre tvorbu lexikografickej práce. Ukazuje teoretické a metodologické problémy, s ktorými sa stretáva a musí vysporiadať každý zostavovateľ slovníka, a zároveň rieši otázky, ktoré súvisia s lexikografickým zachytením slovotvorného systému slovenčiny.

Ukázalo sa, že ešte neboli úplne vysvetlené všetky slovotvorné javy a spracovné všetky slovotvorné parametre, čo súvisí so skutočnosťou, že zatiaľ nikto nepodal komplexný opis slovotvorného systému jazyka, t. j. deskripciu všetkých slovotvorných parametrov každej lexikálnej jednotky (Aj keď sa o to pokúšal už niekoľko rokov popredný slovenský derivatológ J. Furdík. Bohužiaľ, svoju prácu nedokončil.). Vzhľadom na to sme sa museli venovať nielen spôsobu zaznamenávania jednotlivých hesiel, ale i objasneniu, doplneniu či prehodnoteniu doterajších výsledkov v oblasti slovenskej, ale i slovanskej derivatológie. Doteraz totiž lexikografické práce podávali explicitne len údaje, ktoré sa týkajú onomatologickej štruktúry motivovaných slov. Hniezdové slovníky väčšinou abstrahujú od obsahovej stránky pomenovania. Ak sa aj berie do úvahy sémantická stránka slov, vzhľadom na používateľa slovníka nejde o čitateľnú, ale len nepriamu informáciu (Takto sú koncipované posledné lexikografické práce tohto typu *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, 2001 - 2004* i *Słownik koreňowych morfém slovenčiny, 2005*).

Zamerali sme sa na tvorbu pedagogickej verzie slovníka s názvom *Malý slovotvorný slovník slovenčiny*. Našou snahou je prostredníctvom tejto lexikografickej práce transformovať závery lingvistického bádania do školskej praxe, keďže učebnice slovenského jazyka nie vždy adekvátne pristupujú k vysvetľovaniu a selektovaniu slovotvorných javov. Na druhej strane chceme pomôcť učiteľom spoznávať a overovať spôsoby vzniku motivovaných slov v materinskom jazyku a analogicky ich využívať aj pri vyučovaní cudzích jazykov. S tým sa zároveň otvára možnosť ponúknuť poznatky o slovotvornom systéme slovenčiny v lexikografickej podobe aj bežným používateľom jazyka rovnako ako je to v prípade gramatických a pravopisných pravidiel.

Naša teória sa však dá aplikovať aj na prvotnú, širšiu verziu slovotvorného slovníka, ktorej autorom bol J. Furdík. Preto závery tohto výskumu vnímame ako východisko aj pri tvorbe tohto typu slovníka, ktorého realizácia je v tomto štádiu už len formálnou záležitosťou.

Pri spracúvaní hesiel sme zohľadňovali epistemologický rozmer slovotvornej motivácie, ktorý sa priamo viaže na tvorbu a explikáciu slovotvorne motivovaných lexikálnych jednotiek; princípy, na ktorých základe funguje ľudské myslenie ako také, a tak i jazykové myslenie; a sociálne a individuálne faktory ovplyvňujúce vznik odvodených a zložených slov v súčinnosti s pragmatickým postojom hovoriacich ku skutočnosti. Na základe širších, všeobecnejších súvislostí, t. j. filozofických a psychologicko-pedagogických aspektov sme dospeli

k poznatkom, ktoré ovplyvňujú spôsob zachytávania jednotlivých hesiel slovníka.

Snažili sme sa dokázať, že slovotvorba je nositeľkou kognitívnych pochodov ľudskej mysle, aj keď sa toto konštatovanie nedá absolutizovať. Slovotvorná motivácia je totiž aj ukazovateľom vývoja v jazyku. Tento fakt sa prejavuje oslabovaním vzťahu a napätím medzi lexikálnym a slovotvorným významom slova, čo je spôsobené demotiváciou a obraznosťou pomenovaní (hlavne zložených slov). Preto by mal pedagóg – a to nielen pri práci s MSSS, ale pri vyučovaní tvorenia slov vôbec – priebežne upozorňovať na túto skutočnosť.

Zastávame názor, že príčinu a podstatu javu označovaného ako slovotvorná motivácia treba hľadať v samotnom konštituovaní ľudskej mysle. To ovplyvnilo aj náš spôsob dokazovania toho, ako môže slovotvorba prispieť k efektívnosti komunikácie a dorozumievania. Empirickým výskumom sme ukázali, že procesy vedomia vedú k dešifrovaniu významu, resp. aspoň k čiastočnému priblíženiu sa k obsahu motivovaného slova, čo potvrdzuje tézu o potrebe vychádzať zo slovotvorného, či motivačného významu derivátu alebo kompozita a tomu podriaďiť aj stavbu hesla v slovníku. Na druhej strane obsahy nevedomia tiež vstupujú do procesu tvorenia nových slov, čoho príkladom sú okazionalizmy. Asociačné spoje vyplývajúce zo skúseností a poznania sa priamo premietajú do podoby konkrétneho pomenovania, pričom slovotvorné zložky slova odrážajú len istú vlastnosť, resp. isté vlastnosti denotátu, a tak totožný denotát môže mať odlišný zmysel. Tento proces sa viaže nielen na nepríznakové lexikálne jednotky, ale platí všeobecne, čoho dôkazom sú napríklad porovnania pomenovaní tých istých denotátov v rôznych jazykoch, resp. aj pomenovaní v tom istom jazyku.

Pri rozhodovaní o poradí slovotvorných parametrov sme brali do úvahy aj postupný rozvoj rozumových schopností a s tým súvisiace rozširovanie vedomostí na jednotlivých typoch škôl, preto postupujeme od konkrétne-fatického k abstraktnému, od vnútornej, onomaziologickej štruktúry k vonkajšej štruktúre slova, následne k spôsobu, ktorým motivát vznikol, čím zaradíme lexikálnu jednotku k príslušnej pomenovacej kategórii.

Odhalením pravidiel sociolingvistického rozmeru slovotvornej motivácie sme chceli ukázať, že aj štylisticky príznakové i čisto expresívne slová možno začleniť do slovotvorného systému rovnakým spôsobom ako slová, ktoré chápeme ako normované, a následne vymedziť také prípady, ktoré sa vymykajú pravidelnostiam. Napriek tomu chceme zdôrazniť, že všetky slová so štylistickou hodnotou slovotvornej motivácie nemožno začleniť do MSSS, keďže ide o lexikalizované – normované, ale i individuálne, sociálne – nenormované jednotky. Cieľom bolo naznačiť analógie medzi príznakovou a nepríznakovou lexikou, čo sa dá využiť pri vyučovaní tvorenia slov.

V kapitole o zásadách spracovania MSSS sme sa snažili objasniť viacero konkrétnych skutočností, ktoré dotvárajú obraz o slovotvornom systéme jazyka. Výsledkom je zistenie, že onomatologická

i onomaziologická štruktúra motivovaných slov môže byť v horizontálnom smere binárna i ternárna, pričom vo vertikálnom smere sa binárnosť zachováva. Dôkazom toho sú substitúcie, ktoré slúžia na vyjadrenie slovotvorného významu slova. Keďže pohľady na substitúcie sa rôznia a do úvahy musíme vziať deriváty i kompozitá, definíciu substitúcie sme spresnili a rozšírili o nové faktory. Substituovať odvodené alebo zložené slovo znamená:

1. zaradiť do substitúcie príslušné fundujúce slovo/slová,
2. začleniť do substitúcie slovotvorný formant v podobe jemu ekvivalentného výrazu,
3. vyjadriť vzťah medzi fundujúcim slovom a výrazom, ktorý nahrádza slovotvorný formant, resp. pri kompozitách medzi dvoma fundujúcimi slovami.

Na základe tejto definície sme spracovali inventár substitúcií pre jednotlivé slovné druhy derivovaných slov, kompozít i kvázikompozitá, ktoré sa objavujú v slovenčine. Tento inventár sme vymedzili vzhľadom na onomaziologické kategórie a ich typy. Súbor slovotvorných kategórií derivátov bol i v rámci substantív, ktoré boli najpodrobnejšie spracované, iba relatívne stabilný, a preto sme špecifikovali tie, ktoré J. Furdík nezaznamenal, hlavne pokiaľ ide o kategórie pre číslovky a zámená. Objasnili sme klasifikáciu vzťahových adjektív, ktorá závisí na konkrétnych kolokačných spojeniach adjektív so substantívami, uviedli argumenty na vylúčenie kategórie spredmetnenia existencie a kategórie desubstantívnych slovičiek, ktoré boli vymedzené len v podobe slovotvorných parafráz. Pri kompozitách sme prehodnotili všetky uvádzané kategórie J. Furdíkom, ktorý ich vymedzil na základe syntaktických kritérií. Vytvorili sme jednotný, komplexný systém platný pre všetky motivované slová, čím sme ukázali, že medzi derivátmi a kompozitami existujú analógie týkajúce sa slovotvorných parafráz i sémantických tried. Táto skutočnosť sa vzťahuje zároveň na kvázikompozitá. Možno im prisúdiť rovnaké slovotvorné postupy, významy (na základe substitúcie) a kategórie podľa toho, či sa viac podobajú na deriváty alebo kompozitá.

Zdá sa, že polysémia a homonymia sú univerzálne fenomény v jazyku. V súvislosti s tým však bolo nutné objasniť tieto javy v rámci slovotvorby a špecifikovať tak termíny slovotvorná viacvýznamovosť, slovotvorné a motivačné homonymum. **Slovotvornou viacvýznamovosťou** sa vyznačujú prevažne adjektívne deriváty. Viazajú sa na odvodené slová, ktoré majú totožnú formálnu štruktúru, ale ich slovotvorný význam je odlišný, pričom motivanty patria do toho istého slovotvorného hniezda, t. j. sémanticky spolu súvisia. Ak motiváty patria do odlišných slovotvorných hniezd, vtedy možno hovoriť o **slovotvornej homonymii**. Slovotvorné homonymá treba odlišiť od motivačných. Na základe výskumu konkrétnych lexém v KSSJ možno konštatovať, že za **motivačné homonymá** sa dajú považovať dve lexie jednej viacvýznamovej lexémy (motivátu alebo motivantu a motivátu zároveň), ktoré sa vyznačujú rôznym typom *motivačnej intencie* (o motivačnej intencii pozri Furdík, 1998) a tvoria osobitné slovotvorné hniezdo.

V slovenčine sa objavujú aj slová, ktoré z hľadiska formy možno považovať za odvodené, ale ich slovotvorná štruktúra neprináša žiadnu informáciu o slovotvornej motivácii. Nová, formálna, onomaziologická štruktúra slova nie je výsledkom pohnútky označenia nového obsahu, ale vzniká z potreby prispôbiť formu slova existujúcemu gramatickému a slovotvornému systému jazyka. V slovenčine sa ukazujú tri typy slov odvodených, ale nemotivovaných: flektivizácia, adaptácia a redundancia. Tieto javy začleňujeme k osobitnému typu onomaziologickej kategórie s názvom **formantizácia**, ktorý sa vyznačuje vznikom binárnej onomatologickej štruktúry prostredníctvom slovotvorného formantu, pričom ten nie je nositeľom žiadnej informácie o onomaziologickej štruktúre slova. Hoci pohnútkou vzniku lexém nie je pomenovať novú skutočnosť, t. j. cieľom nie je nová onomatologicko-onomaziologická štruktúra, vieme nájsť dôvody pripájania formantu, ktoré sú mimo rámca slovotvornej motivácie: flektivizácia, štylistická príznakovosť, formálna konkretizácia, vyčleňovanie lexíí viacvýznamovej lexémy. Problematickejšia situácia je však v prípade, ak je formant redundantný. Obe jednotky z motivačnej dvojice sú súčasťou bezpríznačkovej lexiky, ich používanie nie je ničím determinované, čo spôsobuje neuvedomovanie si vzťahu odvodenosti u používateľov jazyka. Preto tieto vzťahy nie je relevantné naznačovať v MSSS. Výnimkou sú lexikálne jednotky, ktoré sú východiskom motivačného vzťahu (*fér* → *férový* → *férovosť*).

Komparáciou derivačného slovníka a Slovníka koreňových morfém slovenčiny (op. cit.), ktorý tiež buduje na poznatkoch o vzniku slovotvorne motivovaných slov, sme sa pokúsili načrtnúť možné vzájomné dopĺňanie informácií z oboch lexikografických prác, ich diferencie a špecifiká i ďalší možný výskum v oblasti slovotvorby. Porovnávanie teórií, z ktorých tieto slovníky vychádzajú, však znamená vnímať slovotvorné javy z viacerých uhlov pohľadu, z čisto lingvistického i lingvisticko-pedagogického, čo vedie niekedy k rôznym metódam zachytávania slovotvorných javov. Niektoré z nich (typy slovotvorných motivácií, typy onomaziologických kategórií) možno totiž vysvetliť viacerými spôsobmi. Naším riešením neodmietame pohľad Slovníka koreňových morfém slovenčiny (op. cit.) na skúmané fenomény, ale zohľadňovaním pedagogického charakteru slovníka a optimálnosti jeho rozsahu sme sa v uvedených prípadoch priklonili k jednej, podľa nás najvhodnejšej, alternatíve ako začleniť konkrétne slovo do slovotvorného systému jazyka.

So zreteľom na lexikálne jednotky, ktoré obsahuje Krátky slovník slovenského jazyka a Slovník koreňových morfém slovenčiny (op. cit.), sme uviedli všetky vyskytujúce sa onomaziologické (slovotvorné) kategórie, ich typy a príslušné slovotvorné parafrázy. No keďže tvorba Malého slovotvorného slovníka slovenčiny ešte stále pokračuje a musíme počítať s neustálou dynamikou jazyka, vybudovaný slovotvorný systém vnímame iba ako relatívne uzavretý komplex. Preto pespektívne by bolo zaujímavé dokončiť aj širšiu verziu slovotvorného slovníka na základe

softvérového riešenia. A to vzhľadom na vytvorenie možnosti zachytávať aktuálne zmeny v jazykovom systéme, teda otvoriť priestor pre synchronno-diachrónne sledovanie jazykových javov, ale i so zreteľom na úsilie popredného slovenského derivatológa J. Furdíka ako tvorcu vlastnej syntakticko-sémantickej interpretácie slovotvorných štruktúr a ako prvého iniciátora projektu s názvom Slovtvorný slovník slovenčiny, do ktorého sa snažil preniesť spomenutú teóriu.

Táto práca je pokračovaním snáh J. Furdíka, ktorý nám nepriamo ponúkol jej dotvorenie a završenie. Iba skromne dúfame, že sme nesklamali jeho úmysel, a túto prácu venujeme jeho pamiatke.